

**Др ДУШАН ВУЧКОВИЋ: Шумарство и ловство у Црној Гори
у другој половини XIX и почетком XX вијека**

У издању Историјског института у Титограду изашла је из штампе 1972. књига под горњим насловом, коју је написао наш познати шумарски стручњак, научни радник и историчар др Душан Вучковић. Књига обухвата 253 странице, укључујући резиме на француском језику и регистар личних и географских имена.

У релативно кратком временском размаку, у издању истог издавача, наша шумарска наука и историографија обогаћује се трећом по реду књигом истог аутора (1965. објављено је „Капиталистичко искоришћавање шума у Црној Гори“ а 1969. „Дрвна индустрија у Црној Гори 1873-1941“).

Књига је подијељена на два дијела: Шумарство и ловство.

Први дио је подијељен на седам глава: Стање шума и услови шумске привреде, Органи за послове шумарства и шумарски кадрови, Прописи о шумама, Имовинско-правни односи на шумама, Шуме комунице, Искоришћавање шума и Заштита шума и унапређење шумарства.

Други дио обухвата седам поглавља: Општи услови за развој дивљачи, Главне врсте дивљачи и њихово стање, Прописи о ловству, њихова примјена и надзорни органи, Узгајалишта дивљачи и ловни резервати, Уништавање штетне дивљачи, Ловци, ловачки прибор и ловачки пси и Ловство у привреди земље.

При изради ове студије аутор се користио сачуваном архивском грађом у Цетињу, Титограду и Никшићу из времена бивше црногорске државе и бројним објављеним научним и стручним радовима који третирају одговарајућу материју за наведени период са економске, правне, етнографске, историјске и других страна, што му је омогућило да комплексно обради проблеме и развој шумарства и ловства у склопу опште привреде и ондашњих друштвено-економских односа.

Много труда и времена требало је уложити да се наведени извори прегледају, систематизују, критички анализирају и обраде, те да се у виду овакве књиге презентирају јавности.

Из табеларних прегледа основних карактеристика шума издвајамо податке о врстама власништва. До балканског рата највећи дио шумских површина (67⁰/₀) припада племенима, селима и братствима (тзв. шуме комунице) али у неким крајевима (Шавник, Колашин и Андријевица) њихово учешће износи 84-89⁰/₀, а приватне шуме чине око 30⁰/₀, мада по појединим рејонима има знатних разлика (у срезovima Шавник, Колашин и Андријевица приватне шуме заузимају од 7-11⁰/₀, а Цетиње 82⁰/₀). Остали дио, око 3⁰/₀, припада манастирима.

Анализирајући опште економско стање и сиромаштво народа и земље, недостатак државног и приватног капитала, велике државне дугове, сталну пасивност трговинског биланса, ситну индустрију и мали број објеката, неразвијеност саобраћаја итд., аутор указује да пољопривреда представља основицу привреде и да се њом бави око 90⁰/₀ становништва, али да је и она на врло ниском ступњу (врло мале обрадиве површине, углавном у веома ситном посједу с веома ниским приносима, релативно мало стоке, нарочито у неким крајевима, са знатним учешћем коза иако пашњаци заузимају велике површине итд.), па закључује да су услови за развој шумарства морали бити веома неповољни.

За послове шумарства нијесу постојали посебни органи, већ до 1903. те послове врше војне власти, а од тада Министарство унутрашњих дјела (Одјељење народне привреде). Од кадрова у вријеме од 1907. до 1915. радила су с прекидима свега три факултетски образована шумара (из Хрватске и Чехословачке), а од 1912. до 1914. два из Црне Горе, који су завршили шумарску школу у Писеку (Чехословачка). Међутим, ни у једној обласној управи нити капетанији није било ниједног шумарског стручњака, нити посебних чувара шума.

Обрађујући прописе о шумама аутор их приказује хронолошки, почев од првог општег прописа Сената о чувању и штедњи шума (из 1873) до Расписа о шумама (из 1909), објашњава разлоге због којих није донесен закон о шумама (чији је преднацрт био израђен). Распис о шумама рађен је потпуно по Закону о шумама Србије. Аутор је дао исцрпан критички осврт на све прописе о шумама, анализирајући њихове недостатке, а нарочито у погледу казни.

Двије главе у овој књизи заслужују посебну пажњу, у којима је, по нашем мишљењу, аутор дао највећи и најстудиознији допринос. То су: „Имовинско-правни односи на шумама” и „Шуме комунице”.

Основни видови власништва шума јесу шуме комунице и приватне шуме. Манастирске и државне шуме у прописима први пут јављају се тек 1904. (мада је познато да су неки манастири имали своје шуме много раније), а као посебне су књажевске шуме, тј. „Господареви забрани”.

Мада се државне шуме помињу и у Наредби о шумама из 1904. и у Распису о шумама из 1909, није назначено гдје се налазе и које су то шуме. Због тога аутор овом питању посвећује велику пажњу, наводећи да су у имовинско-правним односима на шумама владале велике нејасноће, нарочито у погледу шума на подручјима ослобођеним од Турске у рату 1876/78, када су добијене велике површине под шумом. Све су те шуме под турском влашћу биле државне, јер Турска никоме није признавала право својине на шумама, што аутор документовано доказује. Након ослобођења тих крајева, држава није прогласила шуме државним, већ их је углавном оставила на коришћење најближим племенима и селима (као њихове комунице), а у крајевима гдје је вршено насељавање додијелила их као комунице батаљонима — племенима, који су учествовали у ослобађању тих крајева. Књажеве шуме тзв. „господареви забрани“ углавном су настале тако што су поједина племена додијелила од својих комуница дио шума у знак захвалности и признања књазу (Биоградска гора, Мораково, Стоге и друге).

На основу детаљних истраживања, аутор закључује да иако су у Наредби о шумама из 1904. и Распису о шумама из 1909. наведене, као посебна категорија, „државне шуме“, није било на територији Црне Горе до балканског рата државних шума. Међутим, сасвим је други случај са шумама које су припале држави после балканског рата (срезови: Пљевља, Бијело Поље, Беране, Пећ и Ђаковица), јер су тамо готово све шуме сматране државним, као што су биле и под турском владавином.

Због недовољности финансијских средстава и потребних кадрова, као и других тешкоћа, разграничење међу појединим категоријама шума није се могла извршити, па су имовинско-правни односи на великом дијелу шума остали неријешени. То није урађено ни у бившој Југославији, изузев за државне шуме, па ни до данас у Црној Гори разграничавање друштвених шума није свуда спроведено.

Колико су имовинско-правни односи на шумама представљали компликовану област, показују подаци које аутор наводи за Србију и Босну и Херцеговину у истом периоду. Иако су за то тамо постојали изразито повољни услови, да првог свјетског рата, нпр., ограничавање у Србији није могло бити завршено ни за државне шуме.

Основну категорију шума на територији Црне Горе до балканског рата — шуме комунице — обрађене су у посебној глави. Ове шуме аутор обрађује заједно са комунским пашњацима јер су заједничке шуме и пашњаци имали, нарочито у планинским предјелима, одлучујући утицај на развој сточарства, као основне привредне гране. Отуда и посебна брига коју овим заједничким добрима посвећују и њихови власници и државни органи.

Детаљном анализом услова за држање стоке у разним подручјима, аутор објашњава основне узроке који доводе до диобе комуница и указује на ингеренцију државе по тим питањима. У Старој Црној Гори и дијелу Брдâ, гдје има врло мало добрих пашњака и гдје доминирају ниске шуме и шикаре, у ствари једино шуме пашом, лисником и брстом омогућавају држање стоке. Стога и усљед неједнаког искоришћавања поменутих комуница од стране појединих села и удионичара (у зависности од близине шуме и економске моћи појединца), већ у почетку стварања државе настају диобе већих комуница на мање и ових на домаћинства („куће“), тако да тамо највећи дио шума постаје приватна својина, а државни органи се у то не мијешају. Послије рата 1876/78. добијене су и велике површине шума и добрих пашњака и ливада, те су тамо процеси диоба комуница другачији. У крајевима гдје су вршена насељавања, уз додјељивање племенима (батаљонима) шума и пашњака као њихових комуница, забрањује се њихова диоба, док се у неким крајевима гдје насељавања није било, комунице дијеле у знатном обиму, што је оцијењено као негативно за развој сточарства. Због тога Велики суд, по одобрењу књаза, 1885. доноси рјешење о забрани диобе свих комуница. Али, убрзо потом, Општим имовинским законом из 1888. признаје се поред осталог, право својине племенима, селима и братствима на њихове комунице, као и право да „општим договором“ могу дијелити веће комунице на мање и ове на „куће“. То доводи до повећања диобе комуница, због чега се 1896. поново уводи забрана диобе. Међутим, крајем прошлога и почетком овога вијека повећава се сиромашење села, иселавање и др. негативне појаве, које настају као посљедица развоја трговачког капитала и капиталистичких односа, неродних година и других неповољних услова што, укупно узев, доводи до све већих узурпација комуница, њиховог нерационалног искоришћавања, крчења шума ради стварања обрадивих површина и повећања захтјева за одобрење диоба комуница у селинама. Због тога државни органи одступају од ранијих ставова у погледу диобе комуница, па на захтјев многих села, општина и народних посланика, одобравају све оправдане диобе, уз обавезу задржавања права испаше стоке на свим површинама добијеним диобом. Тиме је истовремено постигнута боља заштита и разумније искоришћавање тих шума. У овим крајевима се, међутим диобе комуница сведе углавном на диобе већих на мање, а у знатно мањој мјери и на домаћинства. Аутор наглашава да нигдје није било ни захтјева за диобе на домаћинства удаљених комуница од насеља које су искоришћаване повремено и сезонски, а тамо гдје их је и било сами су њихови подносиоци тражили да и послје диобе остане право заједничке испаше стоке у њима. Отуда је овдје и учешће приватних шума врло мало.

Разматрајући гледишта неких других научних радника, који негативно оцјењују подржавање комуница од стране државних органа и наведену политику у погледу забране диоба комуница, аутор истиче да евентуално проглашавање комуница државном својином, при ондашњим тешким економским приликама, врло ограниченим могућностима за развој привреде, а посебно шумарства и пољопривреде, и других тешкоћа, не би допринијело њиховој заштити, рационалности, коришћењу и унапређивању. Зато сматрамо правилним мишљење аутора да је оваква политика државе према комуницама била у принципу оправдана и са економског и са социјалног гледишта.

У дијелу о искоришћавању шума аутор се углавном задржава на разматрању политике државних органа у питању њиховог искоришћавања у индустријске сврхе. Неуспјешне покушаје државе да путем закључивања дугорочних уговора са разним иностраним фирмама и друштвима обезбједи експлоатацију шума (од чега се много очекивало), аутор објашњава углавном општом привредном неразвијеношћу земље, неријешеним имовинско-правним односима на шумама, недовољним комуникацијама и потпуном затвореношћу шума, немањем стручног шумарског кадра, непознавањем шумског фонда и тржишта (нарочито иностраног), удаљеношћу потрошача итд. Посебно је обрађена политика државе у ограничавању оваквог искоришћавања шума у подручјима припојеним последије балканског рата.

Уз обраду искоришћавања главних шумских производа, аутор излаже и искоришћавање споредних шумских производа, гдје на прво мјесто долазе лишће руја и бухач. На крају ове главе обрађена је и трговина шумским производима, која је врло незнатна и у сталној пасиви.

Раније изнесени моменти који су имали утицаја на цјелокупну привредну и шумарску политику, дјеловали су и на заштиту шума и унапређивање шумарства. Разматрајући заштиту шума од човјека, аутор указује између осталог, на објективне тешкоће и субјективне слабости надзорних органа, подвлачећи да су највиши државни органи (књаз, Сенат, надлежни министри) заштити шума поклањали особиту бригу, те, док је старање о шумама припадало војним властима, чување је шума било неупоредиво боље него када су то вршиле грађанске власти. Међутим, за неке прекршаје прописиване су врло високе казне, за које аутор сматра да није постојало објективних разлога.

Заштита од пожара, штетних инсеката и стоке такође је врло добро обрађена. Посебно треба истаћи заштиту шума од стоке путем тзв. шумских забрана („брањевина“), које потичу још с краја XVIII вијека. Заштита од коза посебно је интересантна и као таква детаљно обрађена.

Аутор приказује и ток шумско-узгојних радова, оснивање шумских расадника, набавку сјемена и садница, освјетљавајући то низом података. То нијесу били, нити су из објективних разлога могли бити неки замашнији радови, али су, свакако, интересантни имајући у виду ондашња опште услове, финансијска средства и кадрове.

Други дио (Ловство) обрађен је доста детаљно. Аутор констатује да су природни услови за развој разних врста дивљачи врло повољни: изразито развијени рељеф, биљно-географске карактеристике терена, разноликост климе и вегетације итд. На тако релативно малом простору ријетко се може срести толико природних контраста, богатства водених токова, језера, поља, кањона, планина и планинских пашњака, а, уз то, слаба насељеност и неразвијеност саобраћаја — све је то давало особите погодности за природно размножавање разноврсне дивљачи. То потврђују и неки ранији истраживачи дивљачи у Црној Гори (Ровински, Фирер и др).

Аутор даје преглед свих главних врста дивљачи (висока и ниска), углавном на основу ранијих истраживања њихових главних налазишта и чинилаца који су утицали на њихов развој. Наводи, на примјер, да су неки истраживачи тврдили да је јелена раније било на подручју лимских шума, а други да је некада у беранским шумама живјело и дивље говече (тур), што потврђују и називи неких мјеста (Јелење брдо, Турија, Турјак). Могло би се примијетити што при набрајању и описивању дивљачи није дат њихов латински назив, иако је то учињено у резимеу на француском језику.

Прописима о ловству и њиховој примјени аутор је посветио велики простор. Први познати акт о ограничењу и забрани лова неких врста корисне дивљачи на неким теренима потиче из седамдесетих година прошлога вијека. Потпуну забрану ловљења срна и дивокоза прописао је почетком осамдесетих година министар војни. Али, тек 1892. „Наредбом о ловљењу дивљачи“ уводи се ловања за све високе корисне дивљачи (од 1. III до 6. VIII сваке године) и предвиђају врло високе казне за повреду њених прописа. Крајем 1910. донесен је Закон о лову, којим се детаљно регулишу сва питања из ове области. Аутор даје критички суд о овом закону, наводећи да је рађен по узору на Закон о лову Србије, те због свеобухватности анализе представља својеврстан прилог овој и онако врло савјесно обрађеној материји, истичући да, у односу на раније стање, тај закон представља не само први већ и једини специфични закон из области шумарства и ловства. У априлу 1912. донесена су и Правила и упутства за примјену овога закона. Аутор наглашава да недостају подаци из којих би се видјело како су примјењивани ови прописи, али сматра да је,

с обзиром на повећани број надзорних органа, ловних криваца било мање него раније. Остали дио обухвата врло занимљива излагања о узгајалиштима дивљачи и ловним резерватима, уништавању штетне дивљачи, о ловцима, ловачком прибору и ловачким псима, као и о мјесту ловства у привреди земље.

Посебну карактеристику овој студији дају веома исцрпне анализе, поређења и критички осврти на разне податке из архивских и објављених извора, што је одлика врсног и, изнад свега, савјесног истраживача. То је аутору омогућило да у овом раду (што је случај и у његовим ранијим радовима), документовано укаже, поред осталог, и на нетачност разних података или на погрешна схватања и тврђења других аутора о појединим догађајима или мјерама, а понегдје и о неким битним питањима, што, по нашем мишљењу, знатно доприноси вриједности ове студије. Тако, установљава нетачност тврдње да су шуме и планине за вријеме турака биле „углавном својина ага и бегова“, да је прву наредбу о забрани диоба комуница издао Велики суд 1885. а не министар унутрашњих дјела 1884. да је наредба министра војног о сјечи горе издата 1888, а не 1886, да је Закон о лову донесен крајем 1910. а не 1907, да је први шумарски расадник основан у Улцињу 1904. а не 1905. у Зети, да је шумски расадник у Подгорици основан 1909. а не 1907, да за садњу нијесу првенствено коришћене липе и тополе, да „брањевина“ није дио ограђеног пољопривредног земљишта на коме власник забрањује испашу другим лицима итд.

Не само црногорска него и југословенска шумарска наука и струка знатно су обogaћене овим ванредно вриједним научним радом. Он у склопу раније објављених радова представља изузетан прилог нашој шумарској историографији.

Овим и ранијим радовима аутора, заокружена је научна обрада шумарства, ловства и индустрије дрвета Црне Горе у бившој црногорској држави и шумарства и индустрије дрвета Црне Горе у бившој Југославији, што није случај, колико је нама познато, ни у једној нашој другој републици. Зато сматрамо да је научни допринос ових радова толико значајан да га у овом моменту не можемо у потпуности ни сагледати ни свестрано оцијенити.

Инж. Вељко Конткић